

Η θρησκευτική εκπαίδευση στα Ελληνορθόδοξα Κολέγια της Αυστραλίας

Χρυσάνθη Κυριακοπούλου-Μπαλτατζή

Religious education in Greek Orthodox Colleges in Australia: The present paper examines the contribution of the Greek Orthodox Colleges in Australia to the faith formation of their students, taking into consideration that today, global and local dynamics place the practice and the notion of religious learning within an entirely new context. The paper accepts the view that students must have coherent, positive ethnic and religious identities, before they can achieve reflective and meaningful national and global identities. The findings demonstrated that Colleges play an important role in the transmission of the Orthodox faith to their students. The core curriculum content in religious education programs reflects the teaching of Jesus and the sacramental life of the Orthodox Church. Also, parents and teachers have strong confidence that Colleges provide moral safety and security to their students and protect them from negative influences (bullying, peer pressure, pornography). The future role of Colleges as mechanisms of Orthodox faith transmission is dependent on their loyalty to Orthodox Christian values.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εισήγηση παρουσιάζει το ρόλο των Ελληνορθόδοξων Κολεγίων (ΕΚ) στην Αυστραλία ως φορέων θρησκευτικής εκπαίδευσης (ΘΕ). Τα επτά ΕΚ ανήκουν στο εκπαιδευτικό δίκτυο της ελληνορθόδοξης εκκλησίας της Αυστραλίας, παράλληλα με τα 81 απογευματινά-Σαββατιανά τμήματα ελληνικής γλώσσας, τα κατηχητικά προγράμματα και τη θεολογική σχολή του Αποστόλου Ανδρέα. Η ίδρυσή τους εκφράζει την προσπάθεια του ελληνισμού για εθνοπολιτισμική συνέχεια, ταυτόχρονα με την ακαδημαϊκή και πολιτισμική ένταξη των μαθητών τους στην ευρύτερη αυστραλιανή κοινωνία.

Τα προγράμματα ΘΕ τα οποία προσφέρουν αποτελούν βασικό γνώρισμα του ελληνορθόδοξου χαρακτήρα τους. Η συμβολή των ΕΚ στη διαμόρφωση της θρησκευτικής συμπεριφοράς των μαθητών τους έχει συμπληρωματικό χαρακτήρα, δεδομένου ότι η θρησκευτική ταυτότητα του ατόμου δομείται από τη συνεχή αλληλεπίδραση

του με τον οικογενειακό, σχολικό και κοινωνικό του περίγυρο. Η θρησκευτική συμπεριφορά των μαθητών στην Αυστραλία σχηματίζεται μέσα σε ένα ευρύτερο πλέγμα πολυπολιτισμικών παραμέτρων καθώς κοινωνικοποιούνται σε πλουραλιστικό περιβάλλον.

Ο ρόλος του σχολείου, ως φορέα μετάδοσης θρησκευτικών γνώσεων και θρησκευτικής πίστης, αποτέλεσε πεδίο διαφορετικών προσεγγίσεων. Έτσι, τα προγράμματα ΘΕ ανάλογα με το περιεχόμενο και τους σκοπούς τους διακρίνονται σε ομολογιακά-κατηχητικά, πληροφοριακά ή θρησκευολογικά (Wilkerson, 1997).

Η θρησκευτική συμπεριφορά των Ελληνο-αυστραλών εφήβων στα κρατικά σχολεία, στα κατηχητικά σχολεία και στα ΕΚ μελετήθηκε συστηματικά από τον Athanasou (1984, 2001, 2003). Επίσης, εξετάστηκε η θρησκευτική ταυτότητα ενός ΕΚ στο Σύδνεϋ (Hamer, 1988). Παραπέρα, ο ρόλος των ΕΚ ως φορέων ΘΕ αποτέλεσε αντικείμενο διδακτορικής διατριβής (Kyriakopoulou-Baltatzi, 2005), μέρος της οποίας αποτελεί η παρούσα εισήγηση.

1.1. Δομή της εισήγησης και ερευνητική μεθοδολογία

Στο πρώτο μέρος της εισήγησης επιχειρείται η θεωρητική προσέγγιση με κεντρικούς άξονες (α) το νέο πλαίσιο της Ορθόδοξης πίστης και της θρησκευτικής εκπαίδευσης, σε συνάρτηση με τις μεταβολές που συμβαίνουν στον ελληνικό-παροικιακό, αυστραλιανό και διεθνή χώρο και (β) τις σύγχρονες τάσεις θρησκευτικής εκπαίδευσης. Η βιβλιογραφική ανάλυση αποτέλεσε το βασικό ερευνητικό εργαλείο στο πρώτο μέρος.

Στο δεύτερο μέρος της εισήγησης παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας σχετικά με την ελληνορθόδοξη ταυτότητα των εφτά ΕΚ και των προγραμμάτων ΘΕ. Ερευνητικά εργαλεία της έρευνας απετέλεσαν η αρχειακή ανάλυση, η προσωπική παρατήρηση, οι συνεντεύξεις και τα ερωτηματολόγια στο σύνολο των ομάδων της εκπαιδευτικής κοινότητας των ΕΚ. Αναλυτικότερα:

- i. συνέντευξη από τον Αρχιεπίσκοπο Αυστραλίας κ.κ. Στυλιανό, θρησκευτικού ηγέτη των ΕΚ,
- ii. συνεντεύξεις από εφτά ιερείς, τέσσερις λαϊκούς ηγέτες και εφτά διευθυντές των ΕΚ,
- iii. συνεντεύξεις από τους εκπαιδευτικούς ΘΕ,
- iv. ερωτηματολόγια από 67 εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης,
- v. ερωτηματολόγια από 126 γονείς μαθητών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, και
- vi. ερωτηματολόγια από 293 μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων δημοτικού των ΕΚ.

Η πολυμεθοδολογική προσέγγιση επέτρεψε τη διασταύρωση των δεδομένων και την αλληλοσχέτιση των φαινομένων και των παραγόντων που τα επηρεάζουν, σύμφωνα με τους κανόνες της επιστημονικής έρευνας (Stake, 1994). Η ανάλυση των δεδομένων

βασίσθηκε σε ποσοτικές και ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης (Miles & Huberman, 1984). Ως βασικό στατιστικό εργαλείο για την ποσοτική ανάλυση χρησιμοποιήθηκε το σύστημα SPSS 11.5. Η ποιοτική ανάλυση συμπεριέλαβε την καταγραφή των πληροφοριών ανάλογα με το περιεχόμενό τους, τη θεματική κατηγοριοποίηση και ομαδοποίησή τους, τη σύγκριση ομοιοτήτων και διαφορών και την παρουσίασή τους.

2. Πρώτο Μέρος: Θεωρητική προσέγγιση

2.1. Η ορθόδοξη πίστη και η θρησκευτική εκπαίδευση σε νέο πλαίσιο

Η εξέλιξη της Ορθόδοξης πίστης και της ΘΕ στην Αυστραλία επηρεάζεται από τις πολυεπίπεδες μεταβολές, οι οποίες συντελούνται στο ελληνικό-παροικιακό, αυστραλιανό και διεθνές επίπεδο, όπως περιγράφονται παρακάτω (Kyriakopoulou-Baltatzi, 2005).

(α) Μεταβολές στη δομή της ελληνικής παροικίας και οικογένειας

Στις αρχές του νέου αιώνα οι θεσμοί της ελληνορθόδοξης ταυτότητας στην Αυστραλία βρίσκονται σε μεταβατική πορεία. Δημογραφικά (ABS 2006), οι ελλαδογεννημένοι περιορίζονται σταδιακά (31,7%), εξακολουθώντας ωστόσο να παίζουν κεντρικό ρόλο στη συλλογική ζωή και να αποτελούν γέφυρα επικοινωνίας των νεώτερων γενεών με την ελληνική, θρησκευτική, γλωσσική και πολιτισμική παράδοση. Η πλειοψηφία των Ελλήνων της Αυστραλίας είναι δεύτερης και τρίτης γενιάς (68,3%), με κύρια χαρακτηριστικά τη συμβολική εθνοπολιτισμική ταυτοποίηση, το χαμηλό δείκτη συμμετοχής στην παροικιακή ζωή και το σταδιακό περιορισμό του ελληνό-γλωσσου κεφαλαίου τους, κάτω από τη γλωσσική ηγεμονία της αγγλικής.

Παράλληλα, η ταυτότητα της σύγχρονης ελληνοαυστραλιανής οικογένειας απομακρύνεται σταδιακά από την παραδοσιακή της μορφή. Δείγματα της μεταβολής αυτής αποτελούν η βαθμιαία άνοδος των μικτών γάμων (65%), των διαζυγίων και των μονογονεϊκών οικογενειών (Kyriakopoulou-Baltatzi, 2005). Το ένα πέμπτο των παιδιών ελληνικής καταγωγής, στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, προέρχεται από μικτούς γάμους (21,5%), ποσοστό που αυξάνεται σταθερά. Τα παραπάνω δημιουργούν νέα δεδομένα στο ρόλο της σύγχρονης ελληνοαυστραλιανής οικογένειας, ως παράγοντα μετάδοσης της ορθόδοξης πίστης στις νεότερες γενιές. Επιπλέον, ο ρόλος αυτός περιορίζεται περισσότερο λόγω της έλλειψης συστηματικής θρησκευτικής εκπαίδευσης, μεγάλου ποσοστού αυστραλομορφωμένων γονέων. Συνεπώς αυξάνεται συνεχώς η ανάγκη οργανωμένης θρησκευτικής διδασκαλίας στις επερχόμενες γενιές.

(β) Ανακατατάξεις στο αυστραλιανό θρησκευτικό πεδίο

Βασικά χαρακτηριστικά της αυστραλιανής κοινωνίας αποτελούν ο πολυθρησκευτικός χαρακτήρας και ταυτόχρονα η κοσμικότητα της δημόσιας ζωής. Οι χριστιανικές

ομολογίες έπαιξαν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαμόρφωση της σύγχρονης αυστραλιανής κοινωνίας και στην ανάπτυξη του κοινωνικού της κεφαλαίου και συνεχίζουν να αποτελούν τα δύο τρίτα του πληθυσμού (67%) (ABS 2006) με κυριότερους εκπρόσωπους την Καθολική εκκλησία (25,8%), και την Αγγλικανική εκκλησία (18,7%), ενώ η Ορθόδοξη κατέχει την πέμπτη θέση (2,7%). Ωστόσο, η θρησκευτική καταγραφή της Αυστραλίας, πέραν των 100 και πλέον οργανωμένων θρησκευτικών ομάδων, εμπλουτίζεται συνεχώς με την υποδοχή νεομεταναστών από νέα θρησκευτικά περιβάλλοντα. Το ποσοστό των αθέων ή αγνωστικιστών έχει αυξηθεί (18,7%). Σημαντική μεταβολή αποτελεί η ραγδαία άνοδος των Βουδιστών (2,1%) και των Ισλαμιστών (1,7%), η οποία οδήγησε στην αναγκαιότητα για την ίδρυση 29 ισλαμικών ημερησίων σχολείων. Σε αυτό το θρησκευτικά πλουραλιστικό πλαίσιο η διαθρησκευτική αλληλεπίδραση και συνεργασία θρησκευτικών ομάδων παραμένει χαμηλή, ενώ η άνοδος της ξενοφοβίας και της ισλαμοφοβίας, μετά την ενδεκάτη Σεπτέμβρη (S11), αποτελεί αρνητική εξέλιξη για την πολυπολιτισμική αρμονία (Jupp, 2003· Bouma 2003).

(γ) Δυναμικές γύρω από τον θρησκευτικό παράγοντα στο διεθνή χώρο

Η νέα πραγματικότητα που επέφερε η παγκοσμιοποίηση φαίνεται να δημιουργεί αντιθετικές δυναμικές γύρω από τον παράγοντα θρησκεία (Cahill & others, 2004). Αφενός, η αξιοποίηση της νέας τεχνολογίας δημιουργεί ευνοϊκότερους όρους στη μετάδοση του θρησκευτικού μηνύματος, την ιεραποστολική δραστηριότητα, την ανάπτυξη και εξάπλωση νέων μεταναστευτικών θρησκευτικών κοινοτήτων και τη δημιουργία πλουραλιστικών θρησκευτικά κοινωνιών (Nairn & James, 2005). Παράλληλα, προωθεί τη συρρίκνωση ασθενών οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά θρησκευτικών εκφράσεων (McGrath, 2002), την πολιτισμική ομογενοποίηση, τη μαζικοποίηση των καταναλωτικών προτύπων, την υπογεννητικότητα και τη διεθνή ρευστότητα (Πιαννουλάτος, 2002).

Η σπουδαιότητα και ο ρόλος της θρησκείας στη ζωή των πολιτισμών διαφοροποιείται ανάμεσα σε διάφορες χώρες. Η ένταση μεταξύ θρησκευτικότητας και κοσμικότητας αποτελεί κεντρικό ζήτημα σε πολλές σύγχρονες κοινωνίες. Οι οπαδοί του κοσμικού κράτους θεωρούν, ότι η παρουσία του θρησκευτικού παράγοντα στη δημόσια ζωή, παραπέμπει σε μεσαιωνικές αντιλήψεις (Bruce, 2003). Άλλοι θεωρητικοί αντικρούουν τον απόλυτο χωρισμό κρατικής-θρησκευτικής εξουσίας. Αποδέχονται ότι οι θρησκευτικοί θεσμοί έχουν χάσει τη μονοπωλιακή παρουσία τους, ωστόσο παραμένουν ισχυροί παίχτες στη διεθνή σκηνή (Casanova, 2003· Martin 2005). Βέβαια, στις θεοκρατικές κοινωνίες υποστηρίζεται η κυρίαρχη παρουσία του θρησκευτικού δόγματος σε πολλαπλούς θεσμούς της δημόσιας και πολιτικής ζωής.

Στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες ο χριστιανισμός υποχωρεί σταδιακά. Η χριστιανική πίστη μεταφέρεται δυναμικά από το Βορρά στο Νότο και από τη Δύση στην Ανατολή (Kaye, 2002· McGrath, 2002). Σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ελλάδα η πίστη εξακολουθεί να παίζει σημαντικό ρόλο. Στις ανατολικές περιοχές

του ευρωπαϊκού χάρτη παρατηρούνται, τις τελευταίες δεκαετίες, νέοι θρησκευτικοί συσχετισμοί (Batrouney, 2004). Παραπέρα, στις περισσότερες ασιατικές, αφρικανικές χώρες καθώς και στη Νότιο Αμερική, η θρησκεία, εξακολουθεί να αποτελεί κεντρική συνιστώσα της συλλογικής ζωής. Παρόμοια, στις Ηνωμένες Πολιτείες, αν και υπάρχει διαχωρισμός θρησκευτικής-πολιτικής εξουσίας, η θρησκεία ασκεί εμφανή επίδραση στη δημόσια, εθνική και οικονομική ζωή καθώς και στις διεθνικές σχέσεις και προσεγγίζεται με βάση την οικονομία της αγοράς. Πετυχημένες θεωρούνται εκείνες οι εκκλησίες που παρουσιάζουν πνευματική, οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, έχοντας επιρροή σε μεγάλο αριθμό πιστών. Η τάση αυτή είναι γνωστή ως *McDonalidation of Christianity* (Ritzer, 1993· Barro & McCleary, 2003).

Αναμφίβολα, η θρησκεία αναδύεται σήμερα στο επίκεντρο της διεθνούς σκηνής, ως παράγοντας εθνοθρησκευτικών εντάσεων ή ως προσπάθεια διεθνούς συνεργασίας και διαλόγου (Cahill, 2003). Πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η εκρηκτική άνοδος του θρησκευτικού φονταμενταλισμού, η οποία δημιούργησε νέες τεταμένες σχέσεις στις γεωπολιτικές εξελίξεις της διεθνούς σκακιέρας. Έτσι, επιβεβαιώνεται ότι η θρησκεία δεν αποτελεί πλέον απλά ιδιωτική ή δημόσια υπόθεση, αλλά σχετίζεται στενά με τη διεθνή ασφάλεια, σταθερότητα και ειρήνη (Cahill, 2004). Ωστόσο, ο θρησκευτικός διάλογος σε αυστραλιανό και διεθνές επίπεδο παραμένει χαμηλός, ενώ ο οικουμενικός διάλογος, σύμφωνα με την προσέγγιση Ορθόδοξων ιεραρχών υποδαυλίζεται από την προσηλυτιστική δραστηριότητα της Καθολικής εκκλησίας (Harkianakis, 2005), επιβεβαιώνοντας ότι η συνεργασία των θρησκειών και η συμβολή τους στη διεθνή ειρήνη δεν αποτελεί εύκολη διαδικασία, καθώς δεν είναι απαλλαγμένη από στερεότυπα αιώνων (Paraskevaides, 2001). Γενικά, η στάση της Ορθόδοξης εκκλησίας στη διαθρησκευτική συνεργασία, αντικατοπτρίζεται στην τοποθέτηση του Οικουμενικού Πατριάρχη Βαρθολομαίου Β', σύμφωνα με την οποία "...ο διάλογος βοηθά τους ανθρώπους στην αλληλοκατανόηση και αποτελεί τη μόνη οδό που δοξάζει το θεό" (Ecumenical Patriarch Bartholomew, 1998:7).

2.2. Σύγχρονες τάσεις θρησκευτικής εκπαίδευσης

Για πολλούς αιώνες τα προγράμματα ΘΕ συνδέονταν με τη διάδοση κοινής πολιτισμικής ταυτότητας των μαθητών, στα πλαίσια μονοπολιτισμικών κοινωνιών. Είχαν αποκλειστικά ομολογιακό χαρακτήρα και αντανakλούσαν τις αρχές ενός παραδοσιακού σχολείου (Lovat, 1989).

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι εξελίξεις στο χώρο της ψυχολογίας, της κοινωνιολογίας και της παιδαγωγικής συνέβαλαν στον εκσυγχρονισμό των προγραμμάτων ΘΕ σε πολλές χώρες. Το μάθημα της ΘΕ προσεγγίσθηκε με ακαδημαϊκά και εκπαιδευτικά κριτήρια, αντίστοιχα με άλλες περιοχές του σχολικού προγράμματος. Κεντρικό σημείο αναφοράς των προγραμμάτων ΘΕ αποτέλεσε η θρησκευτική πληροφόρηση, διακρίνοντας το ρόλο του δημόσιου σχολείου από αυτόν του κατηχητικού σχολείου (Erikson, 1968· Hirst, 1974). Επίσης, την τελευταία τριακονταετία διάφορα μοντέλα ομολογιακής, θρησκευσιολογικής και διαθρησκευτικής εκπαίδευσης

αναπτύχθηκαν στις πλουραλιστικές κοινωνίες, σαν αποτέλεσμα της μεταβολής των παραδοσιακών κοινωνιών σε πολυθρησκευτικά σύνολα (Wilkerson, 1997).

Η ΘΕ στα δημόσια σχολεία της Αυστραλίας, τις τελευταίες δεκαετίες δεν αποτελεί αντικείμενο διδασκαλίας, καθώς η θρησκευτικότητα θεωρείται ιδιαίτερα ευαίσθητη περιοχή για μαθητές διαφορετικών θρησκευτικών προελεύσεων. Αντίθετα, στα χριστιανικά σχολεία της Αυστραλίας εφαρμόζονται διάφορα μοντέλα ΘΕ, με ομολογιακό ή πληροφοριακό χαρακτήρα. Αποδέχονται την πλουραλιστική σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού, υιοθετώντας ταυτόχρονα σύγχρονες θεωρίες παιδοψυχολογίας και μάθησης και αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό τη σύνδεση σχολικής και εννοιακής ζωής (Rossiter, 1981· Lee, 1985· Harris, 1989· Groome, 1991). Άλλοι θεωρητικοί πρότειναν διαφορετικά θρησκευτικά μοντέλα ΘΕ, απορρίπτοντας κάθε ομολογιακή προσέγγιση, ακόμα και στα θρησκευτικά σχολεία, επικαλούμενοι την ελεύθερη βούληση των μαθητών (Ryan and Malone, 1996· Liddy and Welbourne, 1999).

Στον ελλαδικό χώρο οι βάσεις της ΘΕ από τις αρχές τις δεκαετίας του 1990, σε επίπεδο δημοτικού σχολείου, έχουν χριστοκεντρικό χαρακτήρα και προβάλλουν τη χριστιανική πίστη ως καθημερινή άσκηση και αγώνα. Θρησκευτικές πρακτικές, όπως η πρωινή προσευχή, οι εικόνες στις αίθουσες, η προαιρετική εξομολόγηση, ο επετειακός εκκλησιασμός αποτελούν προσδιοριστικά ομολογιακής κατεύθυνσης (Deliconstantis, 2001· Perselis, 2001· Κογκούλης, 2003).

Τα προγράμματα ΘΕ που υιοθετήθηκαν από τις Ορθόδοξες εκκλησίες της διασποράς, έχουν σαφή εκκλησιοκεντρικό χαρακτήρα και αποσκοπούν στην ένταξη των μαθητών στις τοπικές εθνικές Ορθόδοξες εκκλησίες (Boojamra, 1989· Kouloozin, 2004). Παρόμοια, θεωρητικοί της ΘΕ στο χώρο της ελληνορθόδοξης διασποράς θεωρούν ως πρωταρχικό σκοπό της θρησκευτικής πληροφόρησης τη χριστιανική τελείωση του ατόμου (Marangos, 2002· Athanasou, 2003). Ωστόσο, τα προγράμματα ΘΕ σε ορισμένες μορφές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, όπως τα απογευματινά-Σαββατιανά ελληνικά σχολεία στη Μεγάλη Βρετανία φαίνεται να δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στην πολιτισμική επαφή των μαθητών με λαϊκές θρησκευτικές παραδόσεις και έθιμα παρά στη μετάδοση της Ορθόδοξης πνευματικότητας (Μανιάτης, 1997).

Στις αρχές της τρίτης χιλιετίας το ζήτημα της ΘΕ γίνεται πιο πολύπλοκο, καθώς παγκόσμιοι και τοπικοί παράγοντες, που προαναφέρθηκαν τοποθετούν το ζήτημα της ΘΕ σε νέο πλαίσιο. Κυρίαρχες τάσεις των διαφόρων ομολογιακών και διαθρησκευτικών – θρησκευτικών μοντέλων εκπαίδευσης εναρμονίζονται με την ανάπτυξη μιας πολλαπλής παγκόσμιας ταυτότητας των μαθητών. Επίσης, προωθούν την ισορροπημένη σχέση θρησκευτικής ταυτότητας-ετερότητας, ενώ παράλληλα ακολουθούν την παιδαγωγική της ειρηνικής συμβίωσης και αλληλοκατανόησης, σε ένα αλληλοεξαρτώμενο και ραγδαία μεταβαλλόμενο πεδίο σχέσεων (Hope, 2002). Σύμφωνα με τα παραπάνω, η ανάπτυξη θετικής σχέσης των μαθητών με την εθνοπολιτισμική και θρησκευτική ταυτότητά τους αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για την ανάπτυξη μιας ολοκληρωμένης ταυτότητας παγκόσμιας εμβέλειας.

3. Δεύτερο Μέρος: Ευρήματα της έρευνας

3.1. Η ελληνορθόδοξη ταυτότητα των κολεγίων και τα προγράμματα θρησκευτικής εκπαίδευσης

Στο αυστραλιανό εκπαιδευτικό σύστημα συμπεριλαμβάνονται κρατικά, καθολικά και ανεξάρτητα σχολεία. Στα ανεξάρτητα σχολεία παρακολουθεί το 12% του μαθητικού πληθυσμού. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται τα θρησκευτικά και εθνοθρησκευτικά σχολεία. Στην ύπαρξη και λειτουργία τους αντικατοπτρίζεται ο πλουραλιστικός χαρακτήρας της Αυστραλίας και αποτελούν παράλληλα κοιτίδες θρησκευτικής έκφρασης και συνέχισης του πολυθρησκευτικού πλούτου και πολιτισμού της ευρύτερης κοινωνίας (Daniels, 2004).

Τα ΕΚ αυτοπροσδιορίζονται με τα θρησκευτικά σύμβολα, την ονομασία τους καθώς και τα ρητά στα θρησκευτικά εμβλήματα τους. Αποβλέπουν στην παροχή γενικής ακαδημαϊκής εκπαίδευσης, παράλληλα με τη μετάδοση των ελληνορθόδοξων αξιών. Αποτελούν τους εκπαιδευτικούς βραχίονες των τοπικών ενοριών-κοινοτήτων. Η δραστηριότητα των ΕΚ στη διαμόρφωση της θρησκευτικής ταυτότητας και της θρησκευτικής πληροφόρησης των μαθητών τους πραγματώνεται σε δύο κυρίως περιοχές. Η πρώτη αφορά το επίσημο αναλυτικό πρόγραμμα, σύμφωνα με το οποίο η διδασκαλία ΘΕ καλύπτεται με την υποχρεωτική παρακολούθηση μιας μέχρι δύο διδακτικών περιόδων σε εβδομαδιαία βάση, των μαθητών Ορθόδοξης καταγωγής, μέχρι την πρώτη Λυκείου. Η δεύτερη αφορά το ευρύτερο χριστιανικό ήθος και χαρακτήρα καθώς και τη θρησκευτική ατμόσφαιρα των Κολεγίων. Συμπεριλαμβάνει τη θρησκευτική ζωή και δραστηριοποίηση καθώς και τη στενή διασύνδεσή τους με την τοπική ενοριακή ζωή. Η συμμετοχή των μαθητών, μη Ορθόδοξης καταγωγής, σε θρησκευτικές πρακτικές (πρωινή προσευχή, εκκλησιασμός) έχει προαιρετικό χαρακτήρα.

(i) Ο ελληνορθόδοξος χαρακτήρας των κολεγίων: πληθυσμιακά χαρακτηριστικά και λόγοι φοίτησης

Η ελληνοχριστιανική ταυτοποίηση των ΕΚ αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό τους. Η σύνθεση του μαθητικού και εκπαιδευτικού πληθυσμού υπογραμμίζει άμεσα τον ελληνορθόδοξο χαρακτήρα τους. Στα επτά ΕΚ φοιτούν 4.500 μαθητές. Η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών σε έξι ΕΚ είναι ελληνικής καταγωγής από τους δύο ή τουλάχιστον από τον ένα γονέα (98%–86,4%), με εξαίρεση ένα ΕΚ όπου συγκεντρώνεται μεγάλος αριθμός μαθητών μη ελληνικής καταγωγής (75%).

Ο ελληνορθόδοξος χαρακτήρας των Κολεγίων και η ηθική ασφάλεια αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες προτίμησης των γονέων για τη φοίτηση των παιδιών τους, παράλληλα με τη γενικότερη ακαδημαϊκή εκπαίδευση που παρέχουν. Οι σημαντικότεροι λόγοι φοίτησης των μαθητών στα ΕΚ, σύμφωνα με τις απαντήσεις των γονέων και εκπαιδευτικών συνοψίζονται στα ακόλουθα:

- Υψηλή ακαδημαϊκή μόρφωση και επαγγελματικές δυνατότητες.
- Ασφαλές περιβάλλον (ναρκωτικά, αλκοόλ, βία, bullying, συμμορίες, ηθική ασφάλεια από σύγχρονους κινδύνους).
- Ελληνορθόδοξο περιβάλλον των Κολεγίων για την κοινωνικοποίηση των μαθητών.
- Διδασκαλία της Ορθόδοξης πίστης και χριστιανικό ήθος της σχολικής κοινότητας.
- Ισχυρό πρόγραμμα ελληνικής γλώσσας, θρησκευτικών και πολιτισμού.
- Ανάπτυξη ολοκληρωμένης προσωπικότητας και χαρακτήρα των μαθητών.

Οι απαντήσεις των γονέων και των εκπαιδευτικών οριοθετούν τις προσδοκίες τους για πολλαπλή αποστολή των ΕΚ στο χώρο τόσο της ελληνορθόδοξης παροικίας όσο και της ευρύτερης αυστραλιανής κοινωνίας. Οι προσδοκίες αυτές αναφέρονται στη μορφωτική, πολιτισμική, συναισθηματική και ηθική ανάπτυξη των μαθητών. Επιπλέον, σύμφωνα με τις απαντήσεις των γονέων, τονίσθηκε ιδιαίτερα η ασφάλεια και προστασία που προσφέρει το περιβάλλον των Κολεγίων απέναντι στους σύγχρονους κινδύνους όπως τα ναρκωτικά, το αλκοόλ, η βία, οι συμμορίες και ο ηθικός ξεπεσμός, εκφράζοντας τη συνευθύνη του σύγχρονου σχολείου και της οικογένειας στη διαφύλαξη της παιδικής αθωότητας.

(ii) Τα προγράμματα θρησκευτικής εκπαίδευσης των Ελληνορθόδοξων Κολεγίων

Η θρησκευτική αποστολή των ΕΚ αποκρυσταλλώνεται στις απαντήσεις του επικεφαλής της Ελληνικής Ορθόδοξης εκκλησίας στην Αυστραλία, Αρχιεπισκόπου Στυλιανού, σύμφωνα με τις οποίες η προσφορά των ΕΚ στη μετάδοση της Ορθόδοξης πίστης στους μαθητές τους πραγματώνεται με (α) την εξοικείωση των μαθητών τους με τους θεσμούς και τις γιορτές της Ορθόδοξης εκκλησίας, οι οποίες ενώνονται με τις ελληνικές πολιτιστικές παραδόσεις, (β) την προαγωγή της συνυπευθυνότητας μεταξύ σχολείου, εκκλησίας και οικογένειας στη θρησκευτική εκπαίδευση και (γ) την προστασία των μαθητών τους από αρνητικές συνέπειες της κοινωνίας.

Οι βασικές αυτές αρχές της φιλοσοφίας των ΕΚ επιβεβαιώνονται από τα δεδομένα που προέκυψαν από (α) τη μελέτη των αναλυτικών προγραμμάτων (σκοποί διδασκαλίας, διδακτέα ύλη, μεθοδολογία, διδακτικό υλικό-πηγές, αξιολόγηση), (β) την προσωπική παρατήρηση της διδασκαλίας και (γ) τις συνεντεύξεις. Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι η ΘΕ:

- τοποθετείται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο συνολικής ανάπτυξης της προσωπικότητας των μαθητών (ακαδημαϊκή, ηθική και πολιτισμική ανάπτυξη),
- έχει ομολογιακό (χριστοκεντρικό και εκκλησιοκεντρικό) χαρακτήρα, αποβλέποντας στη θρησκευτική ωρίμανση και κοινωνικοποίηση των μαθητών,

ώστε να αποτελέσουν τη μελλοντική εικόνα της Ορθόδοξης εκκλησίας στην Αυστραλία,

- εντάσσει άμεσα τη μετάδοση της θρησκευτικής γνώσης στην ανάπτυξη θρησκευτικού ήθους και θρησκευτικής πίστης των μαθητών,
- απευθύνεται σε ένα σχεδόν ομοιογενές θρησκευτικά και εθνικά μαθητικό πληθυσμό,
- καλλιεργεί θετική σχέση μεταξύ Ορθόδοξης πίστης και ελληνικής καταγωγής, ως βασικούς πυλώνες και συντελεστές της ελληνορθόδοξης συνειδητοποίησης των μαθητών.

Επίσης, η ανάλυση των αναλυτικών προγραμμάτων έδειξε ότι η διδακτέα ύλη έχει ως πεδία αναφοράς (α) το σωτηριολογικό έργο του Χριστού, (β) τη ζωή της Παναγίας και των αγίων και (γ) την επετειακή, λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Ορθόδοξης εκκλησίας. Επιπρόσθετα, συμπεριλαμβάνονται θέματα από την Παλαιά Διαθήκη, τη φιλανθρωπική δραστηριότητα και τη διάδοση του χριστιανισμού. Επιπλέον, στη διδακτέα ύλη σε γυμνασιακό επίπεδο εντάσσονται και ενότητες με θέματα (α) σύγχρονου κοινωνικού προβληματισμού όπως φτώχεια, ευθανασία, διαζύγιο, ναρκωτικά, αλκοολισμός και (β) διαφορών της Ορθοδοξίας με άλλα θρησκευόμενα. Πρόσφατα, έχουν εμπλουτισθεί με ενότητες σχετικές με την ηθική θωράκιση των μαθητών από τους σύγχρονους κινδύνους (παρενόχληση, πορνογραφία).

Η αγγλική γλώσσα αποτελεί το βασικό εργαλείο μετάδοσης της θρησκευτικής γνώσης, ενώ η ελληνική έχει επεξηγηματικό χαρακτήρα. Οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί της ΘΕ είναι απόφοιτοι της Θεολογικής σχολής του Αποστόλου Ανδρέα στο Σύνδνεϋ και εφαρμόζουν σύγχρονες διδακτικές μεθόδους, αντίστοιχα με τις άλλες γνωστικές περιοχές του αναλυτικού προγράμματος. Παραπέρα ευκαιρίες για τη διδασκαλία θρησκευτικών ενοτήτων προσφέρονται και μέσα από το πρόγραμμα των ελληνικών σπουδών. Η μορφή αυτή έχει ευκαιριακό χαρακτήρα (Πάσχα, Χριστούγεννα) και προσεγγίζει τις θρησκευτικές εμπειρίες από την πολιτιστική τους κυρίως πλευρά.

Τέλος, ο ομολογιακός χαρακτήρας της ΘΕ δεν ισχύει σε μια περίπτωση Κολεγίου, όπου παρακολουθεί μεγάλος αριθμός αλλοθρήσκων μαθητών. Εκεί ακολουθείται θρησκευσιολογικό μοντέλο ΘΕ, όπου παρέχεται θρησκευτική πληροφόρηση σχετικά με την Ορθόδοξη πίστη, την ιστορία των θρησκευμάτων και ενότητες για σύγχρονα κοινωνικά και ηθικά ζητήματα.

(iii) Η συμβολή των Ελληνορθόδοξων Κολεγίων στη θρησκευτική ζωή των μαθητών

Η συμβολή των Κολεγίων στη θρησκευτική συμπεριφορά των μαθητών τους λειτουργεί σε συνδυασμό με την επίδραση της εκκλησίας και της οικογένειας. Στο πλαίσιο της θρησκευτικής ζωής των ΕΚ, ως σχολικές μονάδες, συμπεριλαμβάνονται ευκαιρίες για συμμετοχή των μαθητών σε θρησκευτικές πρακτικές όπως: (α) η

πρωινή προσευχή, (β) η παρακολούθηση θείας λειτουργίας στο χώρο των σχολείων και των ναών, (γ) η συμμετοχή στη Θεία Κοινωνία και Εξομολόγηση, (δ) οι θρησκευτικές γιορτές και ομιλίες, θεατρικά θρησκευτικής θεματογραφίας (ε) οι θρησκευτικές εκδρομές και επισκέψεις εκθέσεων θρησκευτικών βιβλίων και εικόνων, (ζ) οι επισκέψεις ιερωμένων στα Κολέγια, (η) οι επισκέψεις σε γηροκομεία και η φιλανθρωπική δραστηριότητα, (θ) η συμμετοχή σε θρησκευτικές πολιτισμικές πρακτικές (βάψιμο κόκκινων αυγών) και (ι) η προσφορά νηστήσιμων επιλογών στα κυλικεία.

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των μαθητών, συχνότερες θρησκευτικές πρακτικές είναι η καθημερινή σχολική προσευχή, παράλληλα με τον σχολικό εκκλησιασμό, σε μηνιαία ή τριμηνιαία βάση. Επίσης, σχεδόν τα τρία τέταρτα των μαθητών (72,2%) κοινωνούν δύο με τρεις φορές το χρόνο με το σχολείο τους, ενώ ο δείκτης συμμετοχής στην εξομολόγηση είναι χαμηλότερος. Η στατιστική ανάλυση έδειξε ότι μεταξύ των Κολεγίων δεν παρατηρούνται σημαντικές διαφοροποιήσεις στο επίπεδο των θρησκευτικών πρακτικών/δραστηριοτήτων ($p > 0.05$).

4. Συμπερασματικά σχόλια

Το ζήτημα της θρησκευτικής εκπαίδευσης στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη εποχή γίνεται πιο πολύπλοκο και ο ρόλος των ΕΚ ως φορέων θρησκευτικής αγωγής επαναπροσδιορίζεται, καθώς συντελούνται ραγδαίες μεταβολές στο χώρο που τα περιβάλλει. Σε ελληνοαυστραλιανό επίπεδο η δομή, οργάνωση και κατευθύνσεις της ελληνοαυστραλιανής οικογένειας και της ελληνικής παροικίας αλλάζουν χαρακτηριστικά. Η πρώτη γενιά αποχωρεί βιολογικά από το προσκήνιο της συλλογικής ζωής και οι νεότερες γενιές αποκτούν ολοένα πιο συμβολική σχέση με την Ορθόδοξη ταυτότητα. Στον κοσμικό και συνάμα πολυθρησκευτικό αυστραλιανό χάρτη εμφανίζονται νέες θρησκευτικές δυναμικές. Οι χριστιανικές ομολογίες συνεχίζουν να αποτελούν την αριθμητική πλειοψηφία, ενώ παρατηρείται άνοδος των βουδιστικών, ισλαμικών κοινοτήτων, καθώς και των άθεων ή αγνωστικιστών. Συνολικότερα, η θρησκεία αναδύεται στο επίκεντρο των διεθνών εξελίξεων ως παράγοντας ειρήνης και σταθερότητας αλλά ταυτόχρονα και ως πεδίο αντιπαραθέσεων. Στη σύγχρονη διεθνοποιημένη πραγματικότητα η συνύπαρξη διαφορετικών θρησκευτικών παραδόσεων αποτελεί γεγονός. Γι' αυτό οι θεωρητικοί της ΘΕ υιοθετούν διαθρησκευτικά σχήματα, τα οποία προβάλλουν ισορροπημένη σχέση θρησκευτικής αυτογνωσίας και συνάμα σεβασμού της θρησκευτικής ετερότητας των μαθητών, παράλληλα με την παιδαγωγική της ειρηνικής συμβίωσης και αλληλοκατανόησης των ποικίλων θρησκευτικών παραδόσεων.

Η έρευνα έδειξε ότι τα ΕΚ είναι αφοσιωμένα στη μετάδοση των ελληνοχριστιανικών αξιών και παραδόσεων, όπως διατηρήθηκαν μέσα στη μακράιωνη μαρτυρία της Ορθόδοξης εκκλησίας και αποτελούν κεντρικούς πυλώνες ορθόδοξης θρησκευτικής αγωγής, ακολουθώντας τον πόθο και οραματισμό των ιδρυτών τους. Τα επίσημα αναλυτικά τους προγράμματα, η θρησκευτική τους ατμόσφαιρα και δραστηριότητα, καθώς και η αρμονική διασύνδεσή τους με την τοπική ελληνορθόδοξη

εκκλησία και τους θεσμούς της, μαρτυρούν τη μοναδικότητα του ρόλου τους. Τα ΕΚ προβάλλουν την οικουμενικότητα και τη διαχρονικότητα της Ορθόδοξης πίστης, στο διεθνοποιημένο εκπαιδευτικό περιβάλλον της ελληνικής διασποράς. Παράλληλα, αγωνίζονται να διατηρήσουν το δώρο του θρησκευτικού πλουραλισμού στον αυστραλιανό χώρο.

Τα προγράμματα ΘΕ στα ΕΚ αποσκοπούν στη χριστιανική τελείωση του ατόμου, συνδέοντας άμεσα τη θρησκευτική γνώση με την πνευματική άσκηση. Η διδακτέα ύλη είναι χριστοκεντρική και παράλληλα εκκλησιοκεντρική. Η ανάπτυξη, ο σχεδιασμός των διδακτικών ενοτήτων και η αξιολόγηση των μαθητών ακολουθούν εκπαιδευτικά κριτήρια, αντίστοιχα με άλλες περιοχές του αναλυτικού προγράμματος. Οι μαθητές των ΕΚ είναι εξοικειωμένοι με βασικούς θεσμούς, γιορτές και παραδόσεις της Ορθόδοξης εκκλησίας. Εξάλλου, η διαπιστωμένη συλλογική τους συμμετοχή σε θρησκευτικές πρακτικές και γεγονότα, μέσα από τη σχολική και οικογενειακή ζωή δεν αποτελεί απλά δείκτη πνευματικότητας και θρησκευτικότητας, αλλά και δείκτη κοινωνικής και εθνοπολιτισμικής ταυτοποίησης των μαθητών. Ωστόσο, υπάρχουν περιορισμοί στον ακριβή προσδιορισμό του ρόλου των ΕΚ στη μετάδοση της θρησκευτικής γνώσης και πίστης στους μαθητές, καθώς η θρησκευτική ταυτότητα επηρεάζεται από την αλληλεπίδραση πολλαπλών παραγόντων και αποτελεί μακροχρόνια διαδικασία.

Στο νέο παγκοσμιοποιημένο θρησκευτικό περιβάλλον, εκφράζεται από τους γονείς η προσδοκία, τα ΕΚ να συνεχίσουν να αποτελούν οχήματα θρησκευτικής πληροφόρησης των μαθητών τους και παροχής ευκαιριών για συνειδητή συμμετοχή στις θρησκευτικές πρακτικές ώστε να αποτελέσουν τη μελλοντική εικόνα της Ορθόδοξης εκκλησίας στην Αυστραλία. Οι προσδοκίες τους εκφράζουν, τη συνευθύνη του σύγχρονου σχολείου και της οικογένειας, στη διαφύλαξη της παιδικής αθωότητας, παράλληλα με τη μορφωτική, πολιτισμική, συναισθηματική και ηθική ανάπτυξη των παιδιών τους.

Ένα σύγχρονο ευέλικτο ενιαίο μοντέλο ΘΕ στα ΕΚ θα μπορούσε να αποτελέσει καρπό αλληλοσυνεργασίας τους και αλληλεπίδρασής τους με άλλα χριστιανικά σχολεία στην Αυστραλία, Ελλάδα και την ελληνική διασπορά, διευρύνοντας και εμπλουτίζοντας τη θεματολογία τους (π.χ. θρησκευτικά γεγονότα και γιορτές των τοπικών συλλόγων, η ιστορική ανάπτυξη και οργάνωση της Ορθόδοξης εκκλησίας στην Αυστραλία, η θέση της Ορθοδοξίας σε θέματα βιοηθικής, φυσικών καταστροφών, ευθανασίας κ.ά.).

Συνοψίζοντας, τα ΕΚ αποτελούν σχετικά νέες μορφές θρησκευτικής εκπαίδευσης, σε σχέση με άλλα χριστιανικά σχολεία της Αυστραλίας, όπως τα Καθολικά κ.ά. Ο ρόλος των ΕΚ ως φορέων μετάδοσης της Ορθόδοξης γνώσης και πίστης, μελλοντικά, θα συνεχίσει να είναι πολύτιμος και αποφασιστικής σημασίας, στο βαθμό που παραμένουν αφοσιωμένα στις χριστιανικές τους καταβολές και αξίες, συνεχίσουν τη μεταξύ τους συνεργασία και επιδείξουν, ως εκπαιδευτικές κοινότητες, σταθερή θρησκευτική εγρήγορση στις προκλήσεις και διλήμματα του υλιστικού κόσμου όπου δραστηριοποιούνται.

Βιβλιογραφία

- ABS, 2006
Australia Bureau of Statistics, *Demographic Profile*, Commonwealth of Australia, Canberra.
- Athanasou, 1984
J. Athanasou, "Religious practices and knowledge among Greek Orthodox junior high school students", *Journal of Christian Education*, vol. 79, pp. 17–25.
- Athanasou, 2001
J. Athanasou, "Religious behaviours: a study of Greek Orthodox high school pupils in Australia", *Religious Education Journal of Australia*, vol. 17, no. 1, pp. 3–6.
- Athanasou, 2003
J. Athanasou, "What is the purpose of Christian education?", in *Lecture 2 in St Andrews Greek Orthodox Theological College*, Sydney. http://www.geocities.com/athanasou_lectures/lecture2.html
- Batrouney, 2004
T. Batrouney, "Migration and Orthodoxy", Paper delivered at the International Political Conference on Nations-Religions, Orthodoxy & the New European Reality, April 17–19, Athens.
- Barro & McCleary, 2003
R. Barro & R. McCleary, "Religion and Economic Growth", *American Sociology Review*, vol. 68, no. 5, pp. 760–781.
- Boojamra, 1989
J. Boojamra, *Foundations for Orthodox Christian Education*, St. Vladimir's Seminary Press, New York.
- Bouma, 2003
G. Bouma, "Globalization, social capital and challenge to harmony of recent changes in Australia's religious and spiritual demography", *Australian Religious Studies Review*, vol. 16, no. 2, pp. 55–68.
- Bruce, 2003
S. Bruce, *Politics and Religion*, Oxford Polity Press, Cambridge.
- Cahill, 2003
D. Cahill, "God and globalisation: the role of faith communities in building social capital and constructing peace", Paper delivered at Conference on International Perspectives on Peace and Reconciliation, University of Melbourne, July 2003.
- Cahill, 2004
D. Cahill, "Greek Orthodoxy in Australia: prolonging the past or transnational light to the world?", Paper delivered at Conference on Greek Australians in the Twenty-First Century, RMIT University.
- Cahill and others, 2004
D. Cahill, G. Bouma, H. Dellal & M. Leahy, *Religion, Cultural Diversity and Safeguarding Australia*, Australia, Department of Immigration and Multicultural and Indigenous Affairs and Australian Foundation in association with the World Conference of Religions for Peace, RMIT University and Monash University, Canberra.
- Casanova, 2003
J. Casanova, "Beyond European and American exceptionalisms: towards a global perspective", in G. Davie, P. Heelas & L. Woodhead (eds), *Predicting Religion: Christian, Secular and Alternative Futures*, Ashgate, Aldershot.

- Yiannoulatos, 2002
A. Γιαννουλάτος, *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, Ακρίτας, Αθήνα.
- Daniels, 2004
B. Daniels, "Education Australia for the 21st century: resourcing schools through sustainable partnership", Paper delivered in *Keynote Address 2004 ISCA, National Biennial Conference of Independent Schools in Australia*, 20–22 May 2004, Gold Coast.
- Deliconstantis, 2001
C. Deliconstantis, "Religion and culture: questions and perspectives concerning religious education at the turn of the millennium", *Phronema: Annual Review*, St Andrew's Greek Orthodox Theological College, vol. 16, pp. 33–52, Sydney.
- Ecumenical Patriarch Bartholomew, 1998
His All Holiness Ecumenical Patriarch Bartholomew, Greeting address during the Interfaith Dialogue Assembly in Ankara, Turkey, November 25.
- Erikson, 1968
E. Erikson, *Identity: Youth And Crisis*, Norton, New York.
- Groome, 1991
T. Groome, *Sharing Faith: A Comprehensive Approach to Religious Education and Pastoral Ministry*, Harper & Row, San Francisco.
- Hamer, 1988
P. Hamer, "Greek Orthodox Full Time Day Schools: Contributing to a Multifaith Society?", Master thesis, Department of Religious Studies, Sydney.
- Harkianakis, 2005
S. Harkianakis, "The theological dialogue recommencing?", in *Vema Greek Australian Newspaper*, April 2005, p. 5.
- Harris, 1989
M. Harris, *Fashion me a People: Curriculum in the Church*, John Knox Press, Louisville, Westminster.
- Hirst, 1974
P. Hirst, *Knowledge and the Curriculum, A Collection of Philosophical Papers*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Hope, 2002
A. Hope, "The challenges of globalisation to religious education: some experiences and reflections from Asia", *Religious Education: Religious Education in an Age of Globalisation*, vol. 97, no. 3, pp. 228–237.
- Jupp, 2003
J. Jupp, "Trends in Australian religious demography: what the census can and can't tell us", in C. Gershevitch (ed.) *Australian Mosaic*, FECCA, pp. 29–31, Issue 2, Autumn. Melbourne.
- Kaye, 2002
B. Kaye, *Anglicanism in Australia: A History* (ed.) Melbourne University Press, Melbourne.
- Kougkoulis, 2003
I. Κογκκούλης, *Η Διδακτική των Θρησκευτικών στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση*, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη.
- Kouloumzin, 2004
S. Kouloumzin, *Our Church and our Children*, Updated by A. Bezzerides, St Vladimir's Seminary Press, New York.
- Kyriakopoulou-Baltatzi, 2005
C. Kyriakopoulou-Baltatzi, *The Dilemmas of Religious Education in a Globalizing Diaspora: Faith Education in Greek Orthodox Colleges in Australia*, PhD Thesis, RMIT University, Melbourne.

- Lee, 1985
M. Lee, *The Context of Religious Instruction*, Religious Education Press, Birmingham, Alabama.
- Liddy & Welbourne, 1999
S. Liddy & L. Welbourne, *Strategies for Teacher Religious Education*, Social Science Press, Australia.
- Lovat, 1989
T. Lovat, *What is This Thing Called Religious Education?* Social Science Press, Australia.
- Marangos, 2002
F. Marangos, *Status and Proposed Future of Religious Education for Greek Orthodox Archdiocese of America: 2002 Climate Survey Data*, Department of Religious Education.
- Maniatis, 1997
Π. Μανιάτης, “Ορθόδοξη Χριστιανική Εκπαίδευση σε μια Πολυεθνική και Πολυπολιτισμική Κοινωνία: Εμπειρική Έρευνα για την Ελληνορθόδοξη Αγωγή Μεταξύ των Μαθητών των Ελληνικών Σχολείων στη Μεγάλη Βρετανία”, Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών: Τμήμα Ανθρωπιστικών Σπουδών, Αθήνα.
- Martin, 2005
D. Martin, *On Secularization: Towards a Revised General Theory*, Ashgate Publishing Limited, England.
- McGrath, 2002
A. McGrath, *The Future of Christianity*, Blackwell Publishers, Massachusetts.
- Miles & Huberman, 1984
M. Miles & A. Huberman, *Analysing Qualitative Data: A Source Book for New Methods*, Sage, Beverly Hills, EA.
- Nairn & James, 2005
T. Nairn & P. James, *Nationalism, Globalism and State-Terrorism*, Pluto Press, London.
- Paraskevaides, 2001
C. Paraskevaides, Rooting of Joy and Hope: “The World and the Role of Orthodox in the European Union”, in Synodal Committee for Matters pertaining to the Media, Information and Public Relations, p. 10, Athens.
- Perselis, 2001
E. Perselis, “Christian Orthodox Education as a Contemporary Educational Process”, *Phronema: Annual Review*, St Andrew’s Greek Orthodox Theological College, vol. 16, pp. 105–113, Sydney.
- Ritzer, 1993
G. Ritzer, *The McDonaldization of Society: An Investigation into the Changing Character of Contemporary Social Life*, Thousand OAKS, Pine Forge Press, CA.
- Rossiter, 1981
G. Rossiter, *Religious Education in Australian Schools*, CDC, Canberra.
- Ryan & Malone, 1996
M. Ryan & P. Malone, *Exploring the Religion Classroom: A Guidebook for Catholic Schools*, Social Science Press, Wentworth Falls.
- Stake, 1994
R. Stake, “Case Studies”, in N. Denzin & Y. Lincon (eds) *Handbook of Qualitative Research*, Sage, Thousand Oaks, CA.
- Wilkerson, 1997
B. Wilkerson (ed.), “Goals of multicultural religious education”, in *Multicultural Religious Education*, Birmingham, Religious Education Press, Alabama.